

A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén

DÖVÉNYI ZOLTÁN– KOVÁCS ZOLTÁN¹

Bevezetés

Budapest népességszáma 1998. január 1-jén alig haladta meg az 1,86 milliót, s ezzel a „kétmilliós közép-európai nagyváros” korábban oly gyakran hangoztatott mítosza erősen foszladozóban van. De vajon minek köszönhető ez az utóbbi években egyre rohamosabbá váló népességcsökkenés?

Kézenfekvő magyarázatnak tűnik – legalábbis első ránézésre – Budapest népességfogyását az ország egészét sújtó demográfiai hanyatlás számlájára írni. Csakhogy miközben hazánk népessége a 90-es évek során 2,3%-kal csökkent, addig Budapest népességfogyása ennél lényegesen nagyobb, 7,7%-os volt. 1990 és 1998 között a főváros népességszáma abszolút értékben 155 ezer fővel, tehát egy Győrnél nagyobb „regionális centrum” népességszámával csökkent. Ekkora méretű, már-már katasztrofálisnak nevezhető népességfogyásra még Budapest közismerten nagyfokú előregedése sem szolgál kellő magyarázattal. A folyamat hátterében – a természetes fogyás mellett – egy egyre markánsabban jelentkező új tényező, a népesség elővárosokba történő kivándorlása, közismertebb nevén a *szuburbanizáció* áll.

A modern értelemben vett szuburbanizáció az Egyesült Államokban már az 1930-as években megjelent, majd bizonyos fáziskéséssel a II. világháború után Nyugat-Európa nagyvárosi térségeiben is alapvető jelentőségű folyamattá vált. A szuburbanizáció bizonyos halvány jelei a 80-as évtizedben már a budapesti agglomerációban is jelentkeztek (BERÉNYI, I. 1985), kiteljesedéséhez azonban alapvető társadalmi-gazdasági és politikai változásokra volt szükség. Amikor a piacgazdaságra való áttéréssel ezek realizálódtak, a szuburbanizáció nagyon rövid időn belül az elsőszámú migrációs jelenséggé vált Budapest térségében, s lényegében ez jellemző a többi hazai nagyvárosra (pl. Győr, Pécs, Miskolc) is.

A szuburbanizáció napjainkban elsősorban nem migrációs, hanem pénzkérdés, s mint minden ilyen, egyben politikai kérdés is. A népesség fokozott mértékű szuburbanizációja azt a veszélyt rejti magába, hogy a tehetősebb adófizetői rétegek menekülésszerű kivándorlása nyomán a város bevételei rohamosan csökkenni kezdenek, s fokozatosan elszegényednek. A „szuburbanizációs exodus” révén Budapest könnyen a nyugat-európai és észak-amerikai nagyvárosok sorsára juthat, ahol a csökkenő személyi jövedelemadó-bevételek pénzügyi csődöt, a városok növekvő eladósodását eredményezték a 60-as és 70-es években.

Legalább ennyi veszélyt rejt ugyanakkor magában a szuburbanizáció társadalmi hatása. Minthogy az elővárosba kiáramló zömét a fiatal, középosztálybeli családok alkotják, a hátramaradók többsége a társadalmi hierarchia alsó rétegéhez tartozik, akik életkoruknál, vagy éppen munkaerőpiaci helyzetüknél fogva állandó támogatásra szorulnak. Az egyre zsugorodó nagyvárosi büdzsé ugyanakkor nem teszi lehetővé a rászorulókat támogatókat, s ezzel a város a társadalmi hanyatlás nehezen kordában tartható „ördögi körébe” kerül.

Milyen okok vezettek Budapest rohamos ütemű elnéptelenedéséhez a 90-es években? Milyen irányba, s legfőképp milyen erők hatására vándorol el ma a főváros népessége? E kérdések jegyében fogtunk hozzá az alábbi tanulmány megírásához, de a probléma helyi szintű vonatkozásai mellett nemzetközben szükségszerűen felmerült az a kérdés is, hogy vajon a szuburbanizáció Budapest környéki

¹ MTA Földrajztudományi Kutatóintézet 1062 Budapest, Andrássy út 62.

jelensége megegyezik-e a fejlett világ nagyvárosainál az elmúlt évtizedek során megismert folyamattal, s ha igen, akkor mennyiben.

A szuburbanizáció történelmi előzményei: vándorlási folyamatok Budapest környékén a rendszerváltás előtt

Budapest és környéke között az intenzív vándorlás nem az elmúlt évtized jelensége, a különböző irányú és intenzitású migráció meglehetősen régóta megfigyelhető a térségben. Amíg nem indult meg Budapest viharos fejlődése, addig a szűkebb térségével migrációs kapcsolata is alig volt, amit az akkori ritkás településhálózat egyébként sem tett volna lehetővé. Amikor viszont a kiegyezés után megindult a főváros amerikai tempójú növekedése, ez hamarosan kisugárzott a környező térségekre is, aminek leginkább látványos megjelenési formája az elővárosi fejlődés volt. A kiegyezés és az I. világháború között szinte a semmiből nőttek ki több tízezer lakosú elővárosok, amelyek egyfajta gyűrűként vették körül Budapestet.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy ez a jelentős számú népesség ugyan honnan került ide? A meglehetősen elterjedt vélekedés szerint az elővárosi népességfejlődés külső forrásból táplálkozott, azaz az ország közeli és távoli részeiről egyaránt vándoroltak ide az emberek. A valóság azonban ennél összetettebb.

A budapesti agglomeráció modernkori (1867 utáni) népességfejlődését áttekintve látványosan jelentkeznek bizonyos súlyponteltolódások. Az első negyedszázad még egyértelműen Budapesté²: az 1890-es évek elejéig gyors népességfejlődés csak a fővárosban volt, az elővárosok kialakulása és dinamikus növekedése csak azt követően indulhatott meg, amikor már létezett egy olyan központ, amihez ez a fejlődés egyáltalán kapcsolódhatott. Budapest népességszáma 1890-ben már közel félmillió volt, a körülötte fekvő húsz településen viszont alig több mint hatvan ezren éltek. A múlt század utolsó évtizedében az a viszonylag ritka eset állt elő, hogy a központi település (Budapest) és a körülötte fekvő települések egyaránt gyors népességnövekedést értek el, ez az évtized a budapesti népesség gyarapodásának fénykora³, de a nagyvárosi robbanás egyidejűleg a szomszédos községeket is nagyra növesztette (THIRRING G. 1925).

A századfordulótól azonban egyre inkább elvált egymástól a két térség növekedési üteme, s egészen a II. világháborúig arányaiban mindig az agglomerációs övezet népességszáma nőtt gyorsabban. A kérdés tulajdonképpen úgy is megközelíthető, hogy Budapest világvárossá válásával éppen saját további gyors népességnövekedését „ásta alá”, mivel dinamizálta az őt körülvevő településgyűrűt is. Így a népességfejlődés fő térsége már századunk első évtizedében is az agglomerálódó övezet volt, miközben a fővárosban a népességgyarapodás üteme jelentősen visszaesett. Különböző és esetenként eltérő okok következtében ez az eltérő ütemű népességnövekedés a következő évtizedekre is jellemző maradt.

---

² Az adatok, ill. az elemzés a mindenkori közigazgatási területre vonatkoznak.

³ A város népessége az 1890–1900 közötti időszakban évente átlagosan 4%-kal nőtt, ami meghaladta pl. a korabeli Chicago népességnövekedését.

A fenti folyamat következtében a főváros és a körülötte fekvő 20–21 település közötti népességmegoszlás jelentősen módosult: amíg 1869-ben az agglomeráció aránya még a 9%-ot sem érte el, 1930-ban már közel 30%-os a részesedése. A növekedés meghatározó része mindkét térségben a vándorlási nyereségből származott, s ahogy a kortárs statisztikai szakirodalomban megfogalmazták, a Budapest körüli települések tulajdonképpen a fővárostól vontak el hatalmas néptömeget azáltal, hogy mintegy „megcsapolták” a vándorlást (THIRRING G. é.n.).

Ebben a vélekedésben jókora adag igazság van, méghozzá két szempontból is. Az agglomeráció ugyanis egyrészt jócskán megszurte az ország különböző részeiből érkező bevándorlást, másrészt jelentős számban fogadott be Budapestről elvándorlókat is. Így ez a településgyűrű dinamikus népességnövekedését alapvetően annak köszönhetette, hogy két irányból is fogadott beköltözőket, míg a főváros csak egy jelentősen megcsapolt, kívülről érkező migrációra támaszkodhatott, amihez ráadásul még nem elhanyagolható mértékű elvándorlás is társult.

A mai szuburbanizáció szempontjából elsősorban természetesen az az érdekes, hogy a múltban milyen népességmozgások zajlottak a főváros és a körülötte fekvő településgyűrű között. A rendelkezésre álló adatok ugyan nem teljes körűek, de a lényeges folyamatok és tendenciák felvázolását lehetővé teszik. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy az agglomerációs településekben folyamatosan növekedett a Budapesten születettek száma és aránya.

Ez a THIRRING G. által „kiszivárgás” néven említett elvándorlás nem elhanyagolható veszteséget jelentett a fővárosnak: 1880-ban még csak alig több, mint 3000 budapesti születésű személyt regisztráltak a környező településekben, fél évszázaddal később viszont már a 80 ezret is meghaladta a számuk.

1930-ban az agglomerációban már minden ötödik lakos budapesti születésű, ennél a helyben születettek aránya is alig volt magasabb (1930: 23,2%). Ez utóbbi, megdöbbentően alacsony érték is jelzi ezen települések sajátos fejlődését: az ország minden részéből „összefutott” személyek szükségszerűen nem alkottak összeforrott és differenciált helyi közösséget, ezek a helyi társadalmak nem hasonlítottak sem a hagyományos falusi, sem pedig a modern városi közösségekhez. Így THIRRING L. (é.n.) joggal említett ezen települések esetében külön kategóriaként külvárosi sajátosságokat.

A budapesti születésűeknek az agglomerációba történő kivándorlásával azonban még messze nem merült ki a főváros népességvesztesége, mivel a nagyvárost olyan személyek is jelentős számban hagyták el, akik az ország más részén születtek, valamilyenkor beköltöztek Budapestre, onnan azonban továbbmentek az elővárosi övezetbe. Az ilyen jellegű vándorlást a korabeli statisztika nem regisztrálta, így becslésekre kell hagyatkoznunk: THIRRING G. (é.n.) 1910-re vonatkozó számításai szerint pl. az agglomeráció bevándorolt népességének mintegy fele a fővárosból költözött ki. Nincs okunk feltételezni, hogy ez a folyamat később alapvetően megváltozott volna, mivel az I. világháború, majd az ezt követő menekülthullám egyaránt a fővárosból való kiköltözésre ösztönözte a lakosság kevésbé tehető részét.

A teljes körű adatok híján is megalapozottan állítható, hogy a vizsgált korszakban folyamatosan és jelentős tömegben áramlott ki a népesség a fővárosból az agglomerációs övezetbe. Ez a mozgás természetesen nem volt egyirányú, az elővárosokból Bu-

dapestre történő vándorlás azonban jóval kisebb tömegeket érintett: 1930-ban a népszámlálás csak alig több mint 19 ezer olyan fővárosi lakost regisztrált, akik az agglomerációban születtek. Ez akkortájt Budapest lakosságának még a 2%-át sem tette ki, a környéken lakó budapesti születésűek aránya ennek éppen a tízszerese volt (THIRRING L. é.n.).

A fentiek alapján joggal merül fel a kérdés, hogy miért alakult ki ez a feltűnő aszimmetria a főváros és környéke közötti vándormozgalom, s milyen okok éltették évtizedeken keresztül. A sok tényező végül is egyetlen kategóriába összevonható, ez pedig a dualizmus kori és a két világháború közötti Magyarország talán leggyakrabban használt kifejezése: a drágaság. Esetünkben ez azt jelenti, hogy az egész vizsgált korszakban az élet a fővárosban érzékelhetően drágább volt, mint az agglomerációban, s akik ezt nem tudták megfizetni, egyfajta menekülésként igyekeztek kihúzódni az elővárosokba. Ez a nagyvárosból történő tömeges kivándorlás tehát generálisan eltért a ma megfigyelhető szuburbanizációtól, ezért ez a kifejezés nem is használható ebben az esetben. Leginkább a német geográfiában használt „Stadtflucht” („menekülés a városból”) illene rá, ennek azonban nincs frappáns magyar megfelelője. Így jobb híján talán elővárosi kivándorlásnak lehetne nevezni, ami lényegében azonos a THIRRING-féle kiszivárgással.

Az agglomerációba történő kivándorlás okait egy kicsit részletesebben körüljárva több tényezőt is szükséges megemlíteni. A nagyváros körüli élet olcsósága számos területen jelentkezett (pl. olcsóbb telekár és lakbér, alacsonyabb építési költségek, mérsékeltbb élelmiszerárak). Említést érdemelnek azonban kevésbé megfogható okok is (pl. a bérlakás helyett saját családi ház megszerzésének igénye, nyugodtabb életvitel keresése, tisztább, jobb levegő) (LAKY D. 1927).

Mindez azonban mit sem ért volna, ha nincs ott a nagyváros, amiből az elővárosi népesség lényegében élt. Így az egész agglomerációs fejlődés sorsa jelentős részben azon múlt, hogy a nagyváros és környéke között kiépülnek-e a megfelelő közlekedési kapcsolatok. Nem véletlen, hogy a környező települések dinamikus népességnövekedése akkor indult meg, amikor az 1880-as évek végén és az 1890-es évek elején megépültek az első HÉV-vonalak. Az idők folyamán azután egyre több villamos vonal, majd autóbusszjárat is a fővároshoz kapcsolta a népesebb elővárosokat (pl. Újpest, Kispest, Budafok). Ezzel megteremtődött a tömeges ingázás lehetősége, így a fővárosból úgy lehetett kiköltözni az agglomerációba, hogy a budapesti munkahely továbbra is elérhető maradt.

Mivel a fővárosból történő kivándorlás legfőbb mozgatója az olcsóbb megélhetés keresése volt, a kiköltözők meghatározó része a társadalom alsóbb rétegeihez tartozott (már csak emiatt sem beszélhetünk tipikus szuburbanizációról ekkortájt). A kiköltözők legnagyobb csoportját a gyáripari munkásság alkotta, de már az I. világháború előtt megindult a tisztviselők, alkalmazottak kiáramlása is. Bizonyos szegregációs tendenciák is kezdtek jelentkezni, kialakultak a jobb és rosszabb minőségű lakóterületek (pl. a tisztviselők főleg a Rákosmente telepeit részesítették előnyben).

Az I. világháború alatt a nyomor elől újabb tömegek vándoroltak ki az agglomerációba, a háborút követően pedig egy addig ismeretlen csoport is gyarapította az elővárosi népességet: az elcsatolt területekről az anyaországba menekülteké. Ezek egy része

eleve a fővárost övező településgyűrűben telepedett le, idővel pedig a Budapesten megtelepedettek egy része is kihúzódott az agglomerációba.

A két világháború között kezdett jelentősebb méreteket ölteni a budai oldalon fekvő településekbe történő kiköltözés, ez ugyanis korábban szinte teljes egészében a pesti oldalra korlátozódott. Ebben az időszakban kezdett kialakulni a Budai-hegység fővároshoz közeli részein néhány kertvárosi jellegű telep, ami színvonalával már a középrétegeket is vonzotta (pl. Budaliget, Máriaremete). A Budapestről kiköltözők létszámban szerény, de jellegzetes csoportját alkották a nyugdíjasok, akik természetesen a szép és nyugodt vidékeket keresték, így jelentek meg egyre nagyobb számban pl. Szentendrén is.

A II. világháború után, ill. a kommunista párt hatalomra jutását követően az eddig vázolt migrációs folyamatok alapvetően megváltoztak. Nagy-Budapest⁴ létrehozásával (1950) a főváros része lett az agglomeráció, amivel szemben a főváros évtizedeken keresztül jelentős vándorlási veszteséget volt kénytelen elkönyvelni. Így a két térszerkezeti egység közötti migráció már más megítélés alá esett. Az a külső településgyűrű, amely 1950 után lett szomszédos a fővárossal, lényegesen lazább kapcsolatban volt vele, így ebben a relációban még változatlan feltételek mellett is jóval szerényebb migrációra lehetett volna számítani.

A feltételek azonban messze nem maradtak változatlanok, így a főváros és újszerű agglomerációja között is alapvetően megváltozott a vándormozgalom. A szocializmus évtizedei alatt leginkább az volt a jellemző, hogy Budapest és az agglomerációs térség között alig volt vándorlás (az ingázás ebben a megközelítésben nem minősül vándorlásnak), a nagy migrációs folyamatok más relációban mentek végbe. Ez alapvetően az ország többi részéből Budapestre és környékére történő bevándorlást jelentett, ami már az 1950-es években is jelentős méretű, csúcspontját azonban az 1960-as években érte el. Ebben az évtizedben a főváros vándorlási nyeresége mintegy 160 ezer fő volt, az agglomerációé ennek kb. a felét érte el. Mivel azonban Budapest népességszáma jó ötszöröse az agglomerációénak, arányaiban az utóbbi területen volt nagyobb a vándorlási nyereség. Az agglomeráció nagy migrációs pozitívumában bizonyosan komoly szerepet játszott, hogy az 1950-es években átmenetileg, az 1960-as évektől viszont egészen 1990-ig jelentősen korlátozták a fővárosba történő beköltözést⁵.

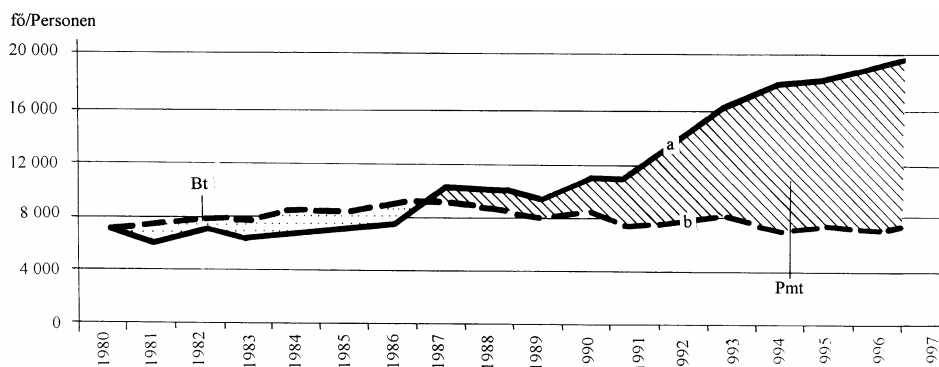
Az 1970-es évek elejétől megváltoztak az országon belüli vándorlási irányok, így a főváros és környéke iránt is csökkent az érdeklődés, ami főleg Budapest esetében járt a korábbi vándorlási nyereség tetemes visszaesésével. Az 1980-as években némileg fordult a kocka, az agglomeráció nullszaldós vándorlása mellett a főváros 50 ezret meghaladó nyeresége komoly tételnek számított. Ez a pozitív szaldó azonban teljes egészében az ország távolabbi területeivel szemben alakult ki, mivel a Budapest és Pest megye közötti népességmozgás már az 1980-as években sem volt nyereséges a főváros számára.

---

⁴ A központi rendelet értelmében 23 települést, 6 várost és 17 községet csatoltak Budapesthez, gyakorlatilag „lefejezve” ezzel a város akkori agglomerációját.

⁵ Az állandó letelepedéshez legalább öt év budapesti munkahelyen eltöltött folyamatos munkaviszonyra és/vagy ugyanennyi ideje fennálló ideiglenes fővárosi lakcím igazolására volt szükség.

Az évtized első felében az állandó vándorlás még hozott ugyan szerény nyereséget Budapestnek, 1987-ben azonban fordult a kocka, s ettől kezdve már a rendszerváltozással is Pest megye profitált a vándorlásból (1. ábra). Budapest szűkebb környékét nézve ebben az évtizedben az agglomerációs települések többségében még veszteséget okozott a vándorlás, s ha nem változott volna meg kardinálisan a helyzet a rendszerváltozással, ez a tendencia valószínűleg tovább folytatódik. Mivel a fővárossal szemben az agglomeráció vándorlási egyenlege nem volt rossz, itt feltehetően az történt, hogy az elvándorlás inkább kifelé irányult, azaz a korábban beköltözött népesség egy része visszatért a vidéki térségekbe. Ezt a feltevést valószínűsíti a Pest megyéből a többi országrészbe irányuló vándorlás magas volumene is (DARÓCZI E. 1998) (2. ábra).

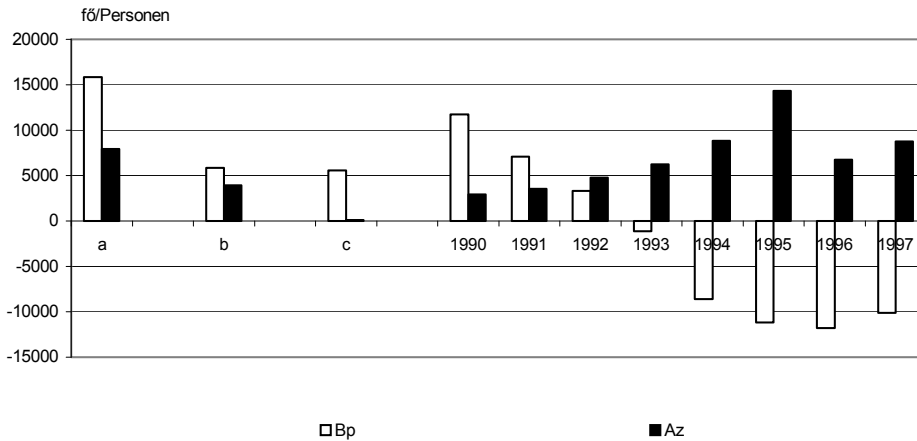

1. ábra. Állandó jellegű vándorlás Budapest és Pest megye között (1980–1997). – a = Pest megyébe költöző; b = Budapestre költöző; Bt = budapesti többlet; Pmt = Pest megyei többlet

Wanderungen zwischen Budapest und dem Komitat Pest 1980-1997. – a = Fortzug in das Komitat Pest; b = Fortzug nach Budapest; Bt = Wanderungsgewinn Budapest; Pmt = Wanderungsgewinn des Komitats Pest

Annak ellenére, hogy az 1980-as években a migráció egyértelműen a fővárosnak kedvezett, a népességfejlődés egészét nézve ebben az évtizedben is az agglomeráció volt jobb helyzetben. Ennek elsődleges oka a természetes szaporodás generálisan eltérő alakulása: amíg a fővárosban a jelentős vándorlási nyereséget a közel 100 ezres természetes fogyás teljesen felemészítette, addig az agglomerációban a néhány 100 fős vándorlási nyereséghez, 3000-es természetes szaporodás társult. Így a népességszám alakulását nézve már ebben az évtizedben is érzékelhető különbségek voltak a főváros és agglomerációja között. Ugyanakkor viszont jelentős differenciák figyelhetők meg a budapesti kerületek, ill. az agglomerációs települések között (BERÉNYI, I.–DÖVÉNYI, Z. 1996).

A fővárosban a city és a belső lakóövezet jelentős részének 10%-ot meghaladó népességvesztésével szemben mindössze néhány külső kerület növekvő népességszáma állt. Az agglomerációban leginkább az ÉNy-i és DK-i szektor eltérő népességalakulása a feltűnő: az előző térségben jórészt gyarapodó lakosságú települések fordultak elő az utóbbira viszont a csökkenő népességszám volt a jellemző (3. ábra).

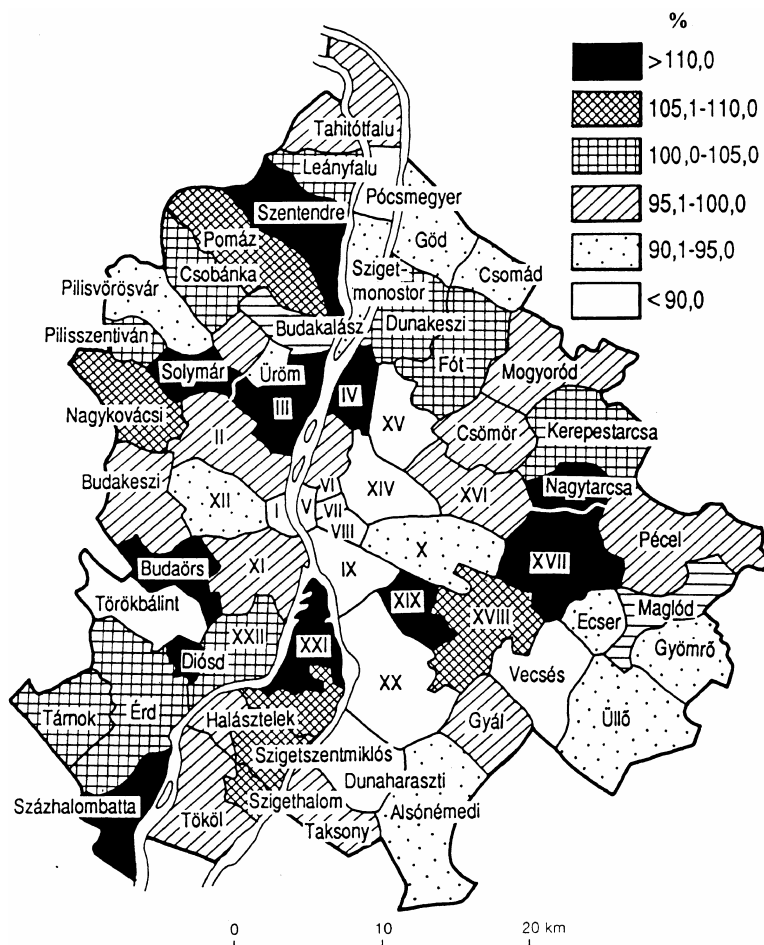

2. ábra. A vándorlási egyenleg alakulása a budapesti régióban (1960–1997). – a = az 1960-as; b = az 1970-es; c = az 1980-as évek átlaga; Bp = Budapest; Az = agglomerációs zóna

Wanderungssalden in der Stadtregion Budapest 1960–1997. – a = Jahresdurschnitt der 60er Jahre; b = Jahresdurschnitt der 70er Jahre; c = Jahresdurschnitt der 80er Jahre; Bp = Budapest; Az = Agglomerationszone

A szocializmus időszakát mindvégig jellemző koncentrációs folyamatok mellett a dekoncentráció a népességmozgás terén sem tudott érvényesülni. Budapest és agglomerációja kapcsolatában ez azt jelentette, hogy a fővárosból évtizedeken keresztül alig volt kivándorlás a környező településgyűrűbe. Ez végül is nem meglepő, mert a gazdaság és a társadalom szabályozórendszere egyértelműen a helyben maradásra ösztönözte a budapestieket. Az agglomeráció 1945 előtti előnyei eltűntek, sőt megfordult a helyzet, s inkább a nagyvárosban volt érdemes élni, nem a környéken. Hathatós állami beavatkozással megszűnt pl. az a helyzet, hogy a fővárosban jóval drágább az élet, mint a környékén. Budapest kiemelt fejlesztése is számos előnnyel járt az itt élőknek, így nemigen volt olyan tényező, ami tömegével vonzotta volna őket az agglomeráció településeibe. Így a klasszikus értelemben vett szuburbanizáció csak nyomokban volt megfigyelhető, elsősorban a Dunakanyar és a budai hegyvidék frekvenciáltabb településeiben, s ez is inkább csak az 1980-as években.

Volt azonban egy olyan folyamat a térségben, ami bizonyos értelemben a szuburbanizáció előfutárának, más megközelítésben pedig helyettesítőjének tekinthető: ez a fővárosi lakosok nagyarányú hétvégi ház építései az agglomeráció erre alkalmas településeiben. Ezek a víkendházak elsődlegesen ugyan rekreációs célokat szolgáltak, ugyanakkor viszont potenciális lehetőségei is voltak a végleges kitelepülésnek. Ezt a lehetőséget bizonyos mértékben már az elmúlt évtizedben is kezdték kihasználni, így szórványszerűen már akkor megkezdődött egyes üdülőterületek szuburbán övezetté történő átalakulása.

3. ábra. A népességszám változása Budapesten és agglomerációjában (1980–1989).
Die prozentuale Veränderung der Wohnbevölkerung in der Stadtregion Budapest 1980–1989.

Népességmozgás és mobilitás a rendszerváltás után

A vándorlásnak és a mobilitásnak az 1980-as évek második felében nyomokban már jelentkező trend- és irányváltásai igazában a rendszerváltás után teljességgel ki. A megváltozott gazdasági és társadalmi viszonyok, a lakásszerzést és tulajdonlást korlátozó intézkedések feloldása, a budapesti lakásprivatizáció, az önkormányzatiság megteremtése és sok más változás együttesen vezettek el oda, hogy Budapesten és környékén a migráció és a mobilitás olyan új jellemzői figyelhetők meg, amelyek a szocializmus évtizedei alatt jószerével ismeretlenek voltak.

A Budapesten és környékén 1990 után végbement népesedési folyamatok egyik leginkább feltűnő jellemvonása, hogy a korábbiaknál is nagyobbban lettek a különbségek a főváros és az agglomerációs övezet között. A mélyülő szakadékot egyértelműen jelzi, hogy amíg Budapest népességszáma 1990–1998 között közel 7%-kal csökkent, addig az agglomeráció 44 településében mintegy 10%-kal nőtt. Ebben az időszakban a főváros mindössze négy peremkerületében volt néhány %-os népességnövekedés, miközben a city és a belső lakóövezet területén a 10–15%-os volt a népességfogyás (4. ábra).

Ezzel éles ellentétben a fővárost övező települések túlnyomó részében 1990 és 1998 között dinamikusabban növekedett a lakosság száma, s mindössze négy község népessége csökkent. Így a DK-i szektort leszámítva a fogyó népességű fővárost a jelentős lakosságszám-növekedést realizáló települések gyűrűje veszi körül (4. ábra). Ráadásul ez a dinamikus térség túl is terjed az 1998 előtt agglomeráció határain, s jórészt kitölti az új kereteket is.

Nem tagadva, hogy Budapest és az agglomerációs térség természetes népmozgalmában is jelentősek a különbségek, a városrégió népességfejlődését alapvetően azért a migráció határozta meg. Az 1980-as évek második felében megindult folyamatok 1990 után teljesebben ki és esetenként tömeges méretet öltöttek.

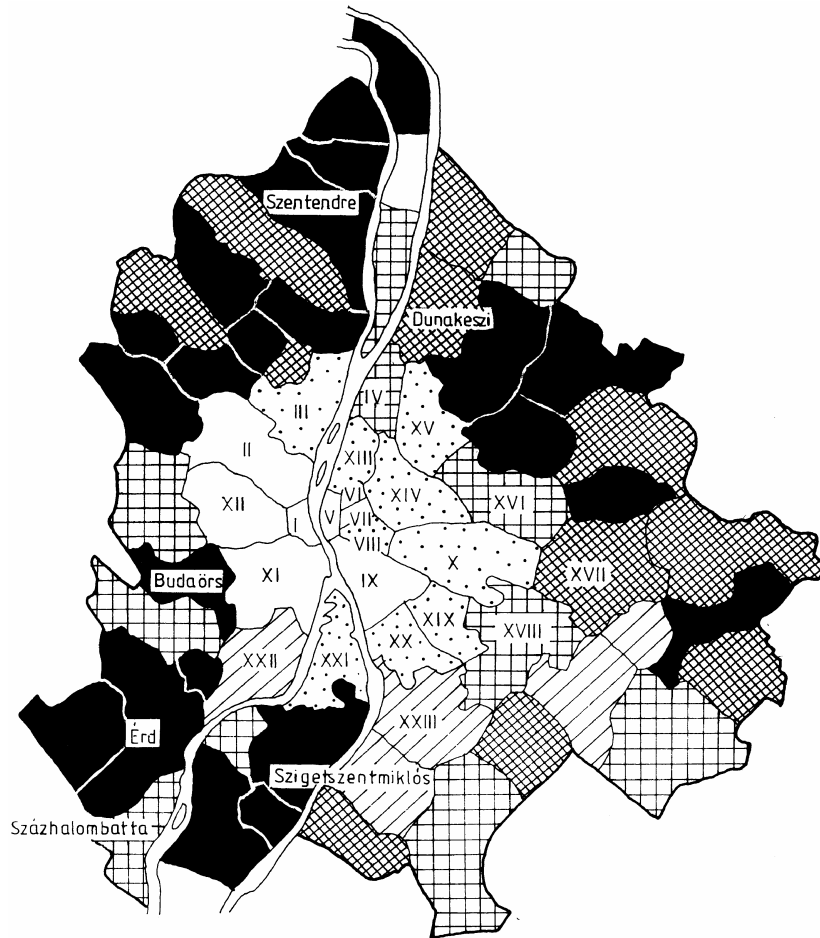
Így pl. a Budapest és Pest megye közötti vándorlásban az utóbbi terület szerény nyeresége 1990 után többszörösére növekedett. Ez a helyzet úgy alakult ki, hogy a Pest megyéből a fővárosba bevándorlók száma 1980-tól kedve évről évre szűk határok között mozogva alig változott, miközben a Budapestről Pest megyébe költözők száma dinamikusabban növekedett (1. ábra).

Ebben a migrációban Pest megye egyes részei eltérő mértékben vettek részt, az igazán erős kapcsolat a főváros és agglomerációja között alakult ki, méghozzá a korábbi helyzet gyökeres átalakulásával. Ennek legfontosabb eleme úgy foglalható össze, hogy 1990 után a főváros évtizedeken át megszokott pozitív vándorlási mérlege 1990 után néhány év alatt eltűnt, az agglomerációban viszont a vándorlási nyereség a korábbinál sokszorosára nőtt.

Az új migrációs folyamatok nagyon gyorsan, szinte ugrásszerűen jutottak érvényre. Ezt jelzi, hogy 1990-ben még szinte semmi sem utalt arra, hogy a térségben a szuburbanizációs folyamatok markánsan fognak jelentkezni: ebben az évben ugyanis a főváros vándorlási nyeresége lényegesen magasabb volt, mint az előző években, s ez kb. négyszer volt nagyobb, mint az agglomeráció értéke. Ezt követően viszont Budapest pozitív vándorlási mérlege két év alatt eltűnt, s 1993-tól már negatív az egyenleg, 1996-ban már közel 12 ezer fő a veszteség, s 1997-ben is meghaladta a 10 ezret.

Ezzel szemben az agglomeráció vándorlási nyeresége évről évre exponenciálisan növekedett, s 1995-ben már megközelítette a 15 ezer főt. Ezt követően visszaesett ugyan a pozitív egyenleg értéke, s a főváros vesztesége és az agglomeráció nyeresége abszolút értékben is egészen közel került egymáshoz (2. ábra).

A szuburbanizáció megjelenéséről azonban nemcsak a népességszám és a vándorlás, hanem a lakásépítés alakulása is tanúskodik. A budapesti agglomeráció településeinek többségében az elmúlt években nem csupán a lakosság száma növekedett, hanem jelentősen bővült a lakásállomány is. Mindez egy olyan időszakban, amikor a lakásépí-

4. ábra. A népességszám változása Budapesten és agglomerációjában (1990–1997). Jelmagyarázatot l. a 3. ábránál

Die prozentuale Veränderung der Wohnbevölkerung in der Stadtregion Budapest 1990–1997. Abbildungserklärung s. Abb. 3.

tési tevékenység országosan évszázados mélypontot ért el. Sokat elárul az is, hogy az elmúlt években Pest megyében több lakás épült, mint a fővárosban, jóllehet a népesség száma még a fele sincs a budapestinek.

A lakásépítés intenzitása különösen az agglomerációs övezetben magas: 1990–1997 között a fővárosban 1000 lakosra 2 új lakás jutott, a kibővült agglomerációban viszont 5. Településszinten nézve megállapítható, hogy 1990 után a budapesti agglomeráció minden településében számottevően nőtt a lakások száma, néhány esetben (pl. Solymár, Nagykovácsi, Csobánka) pedig kiugróan gyors volt a lakásállomány bővülése.

Az összességében jelentős növekedés azonban területileg meglehetősen differenciált volt. Ebből a szempontból leginkább az feltűnő, hogy az agglomeráció É-i részén jóval nagyobb volt a lakásépítési tevékenység, mint az övezet többi területén. Itt a települések többségében a lakásépítés intenzitása kiemelkedően magas vagy átlagon felüli volt, miközben pl. a DK-i szektorban csak átlagosan aluli vagy kimondottan alacsony (5. ábra).

Az intenzív lakásépítés azonban önmagában nem szükségszerűen jelent szuburbanizációt, ezért szükséges az új lakások építetőinek lakóhelyéről is valamit tudni. A főváros környékére vonatkozóan a nem teljes körű adatok is egyértelműen jelzik, hogy a budapesti lakosoknak jelentős részük van a lakásépítésben. Így pl. 1996-ban Pest megyében több mint 800 olyan lakást adtak át, amelynek tulajdonosa Budapesten lakott. Ez a megye lakásszaporulatának egyötödét, az agglomerációénak viszont egynegyedét jelentette. A budapestiek főleg az agglomeráció korábbi határán belül építkeztek, ez tette ki az 1996-ban épített lakások több mint 40%-át, az agglomeráció újabb településeire jutott ezeknek kb. egynegyede, a megye többi részére pedig kb. egyharmada (NOVOTNYNÉ PLETSCHER H. 1998).

A fővárost övező gyűrűben az egyes településekben meglehetősen eltérő a fővárosi építetők súlya, ráadásul ez időben is változó. Mindig akad azonban jó néhány olyan helység, ahol a budapestiek száma és aránya jelentős az új lakást építetők között. Az 1996-os adatok szerint a fővárosi lakosok által épített új lakások az agglomeráció tucatnyi településére koncentráálódtak: ezek között városok (Érd, Budaörs, Szentendre, Szigetszentmiklós) népes községek (pl. Solymár, Budakalász, Veresegyház), korábban szinte jelentéktelen települések (pl. Telki) egyaránt akadtak (6. ábra).

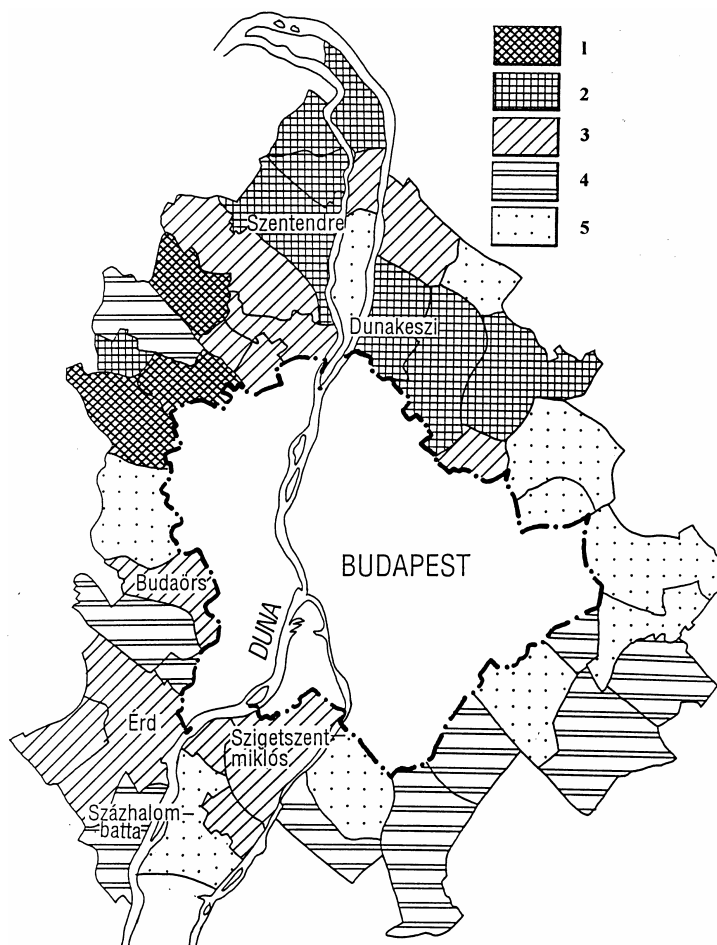
Vizsgálati módszerek

A bevezetőben megfogalmazott kérdések és hipotézisek megválaszolásához a hivatalos statisztikai adatforrások viszonylag kevés segítséget nyújtottak, ezért más, közvetett adatbázishoz kellett nyúlnunk. Erre 1997 júliusában nyílt lehetőségünk, amikor az ELTE földrajz szakos hallgatói segítségével kérdőíves felmérést végeztünk a főváros környéki településeken a szuburbanizáció társadalomföldrajzi jellemzőire vonatkozóan. Vizsgálatunk 19 olyan településre terjedt ki (*l. e számunk esettanulmányait*), amelyek mindegyike a budapesti agglomerációhoz tartozik, s valamilyen szempontból a szuburbanizációra nézve sajátos vonásokat hordoz. A vizsgált települések kiválasztása több szempont alapján történt, amelynek során elsősorban arra törekedtünk, hogy összességében reprezentálják a térség egészét.

A települések kiválasztást megelőzően terepbejárást végeztünk a „szűkebb értelemben vett” (44 településből álló) agglomeráció területén, s térképre vittük az elmúlt néhány évben a települések szélén épült „új lakónegyedeket”, valamint az utólagos besűrűsödés (német nevén *Nachverdichtung*) által leginkább érintett belső övezeteket⁶.

---

⁶ Ezt a vizsgálatot 1996 őszén végeztük, s külső jegyek alapján az 5 évnél nem régebbi házakat – tehát lényegében a rendszerváltozás után épült lakóépületeket – vettük nyilvántartásba.

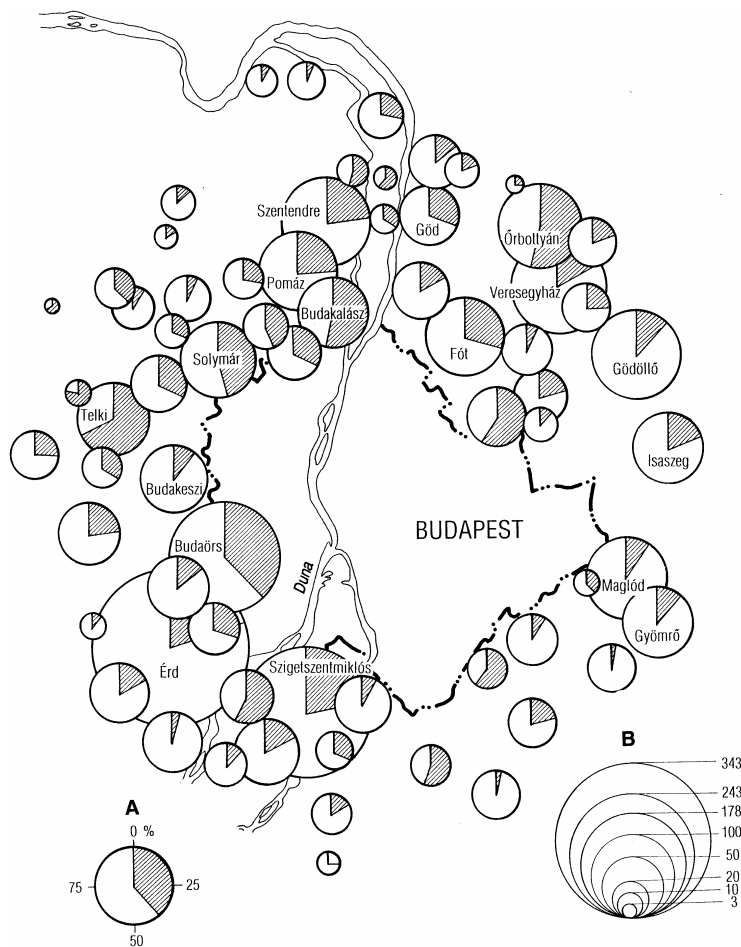

5. ábra. A lakásépítés intenzitása a budapesti agglomerációban (1990–1996). – 1 = kiemelkedően magas (>18,0%); 2 = átlagon felüli (10,1–18,0%); 3 = átlagos (8,1–10,0%); 4 = átlagon aluli (6,0–8,0%); 5 = alacsony (<6,0%)

Intensität des Wohnungsbaus in der Stadtregion Budapest 1990–1996. – 1 = stark überdurchschnittlich (>18,0%); 2 = überdurchschnittlich (10,1–18,0%); 3 = durchschnittlich (8,1–10,0%); 4 = unterdurchschnittlich (6,0–8,0%); 5 = niedrig (<6,0%)

Ezzel hozzávetőleges képet kaphattunk arra vonatkozóan, hogy hol jelentek meg új házak/lakások (s vélhetően új lakosok) nagyobb számban Budapest környékén az elmúlt évek során.

Mivel az újonnan Budapestről kiköltözöttek kilétéről (név, lakcím stb.) még csak esélyünk sem volt információt kapni, ezért a felmért új lakóépületek között sem válogathattunk a tulajdonosok származási helye szerint. Tudatában voltunk, hogy a lakók egy része nem Budapestről költözött jelenlegi lakásába, hanem vagy 1. ugyan-

6. ábra. A budapestiek által épített lakások aránya (A) a budapesti agglomerációban 1996-ban, valamint az agglomeráció településeiben épített lakások száma (B). (Az adatok forrása: NOVOTNYNÉ PLETSCHER H. 1998).

Anteil der von Budapester Einwohner gebauteten Wohnungen in der Stadtregion (A) 1996 und Anzahl der Neu wohnungen in den Agglomerationsgemeinden (B). (Quelle der Angaben: NOVOTNY-PLETSCHER 1998)

azon településről; vagy 2. az ország más részeiből érkezett ide, tehát a szuburbanizációhoz a szó szoros értelmében semmi köze. Ugyanakkor a „vételi minta” meglehetősen szélessége később óhatatlanul is segítségünkre szolgált két alapsokaság, a „budapesti kiköltözők” és a „máshonnan érkezők” elkülönítése és egybevetése révén.

A budapesti agglomeráció valamennyi új háztulajdonosát természetesen képtelenség lett volna meginterjúvni, ezért csupán arra törekedhettünk, hogy: 1. a kérdőíves felmérés kizárólag az új lakóterületekre koncentrálódjanak; 2. azon belül a lakás-,

ill. háztulajdonosok véletlenszerű kiválasztásával biztosítuk a felmérés reprezentatív jellegét.

A kérdőíves felmérésen kívül valamennyi településen mélyinterjúk is készültek önkormányzati vezetőkkel, a szuburbanizációban érintett jelentősebb beruházókkal, esetenként ingatlanügynökségekkel, s emellett természetesen az elmúlt néhány évben napvilágot látott hazai tudományos publikációk is segítséget nyújtottak a folyamatok közötti jobb eligazodáshoz.

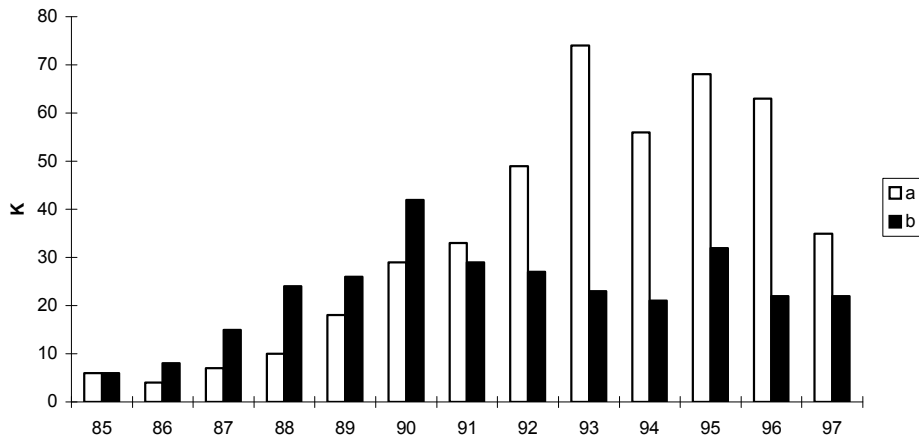
A kérdőíves adatfelvételezés eredményei

A felmérés összességében 782 értékelhető kérdőívet eredményezett. A válaszadók 80,9%-a 1990 után költözött jelenlegi lakóhelyére, s csupán 2,9%-uk 1985 előtt. Többségük (60,2%) Budapestről érkezett, s ők tekinthetők a szuburbanizáció igazi részeseinek. A háztartások 20%-a már korábban is az adott településen élt, míg 19,8%-uk máshonnan – szomszédos településekből, ill. az ország távolabbi részeiből – érkezett ide, így ők nem tekinthetők a szuburbanizáció tényleges résztvevőinek. E számok már önmagukban is jelzik, hogy Budapest környékén az oly sokáig jellemző agglomerálódást a 90-es években végérvényesen felváltotta a szuburbanizáció. A főváros környéki települések népességnövekedése a 90-es években már nem annyira az ország más részeiből ideérkező, agglomerálódó („tömörülő”) bevándorlóknak volt köszönhető, hanem a Budapestet elhagyó, s az elővárosokban letelepedő („szuburbanizálódó”) népességnek.

A vételi minta 60–20–20%-os megoszlása ugyanakkor azt a lehetőséget is kínálta, hogy – az utóbbi két csoportot összevonva – az elővárosokban új otthonot teremtő háztartásokat két markáns csoportra osszuk és demográfiai-társadalmi szempontból ezeket egymással összevetve vizsgáljuk. A fővárosból kitelepülőket a „budapestiek”, míg a helyből, ill. az ország más településeiből érkezőket a „vidékiek” önkényes jelzővel láttuk el. A budapesti minta 471 háztartás adatát foglalta magába, míg a vidékieket ennél valamivel kevesebb, 311 háztartás reprezentálta. A két minta nagysága ezzel, ha nem is egyezett meg, de reprezentatív összehasonlításokat mindenképp lehetővé tett. További vizsgálataink döntően e két csoportra vonatkoznak.

Mielőtt azonban a két csoport jellemzésére kitérnénk, le kell szögeznünk, hogy számottevő eltéréseket a két csoport demográfiai, iskolázottsági, jövedelmi stb. mutatói terén eredetileg nem vártunk, mivel a saját településen, ill. az országon belül – de Budapest irányába – költözők, családi házat építők többsége is vélhetően a fiatalabb, képzetesebb, s jobb anyagi körülményekkel rendelkező társadalmi csoportok köréből kerül ki. Ezért aztán annál nagyobb meglepetéssel tapasztaltuk a két csoport közötti markáns társadalmi-demográfiai különbségeket.

A budapesti agglomerációban új otthonnal rendelkezők vizsgálatánál lényeges szempont volt az új otthon (ház, lakás) megteremtésének és a jelenlegi lakóhelyre költözésnek az időpontja. A két csoport közötti különbség e téren rendkívül szembeötlő (7. ábra). Mintánkban 1990-ig a vidékiek voltak számbeli fölényben, majd – a hivatalos

7. ábra. A költözések évenkénti megoszlása 1985–1997 között. – K = költözők száma, fő; a = budapestiek; b = vidékiek

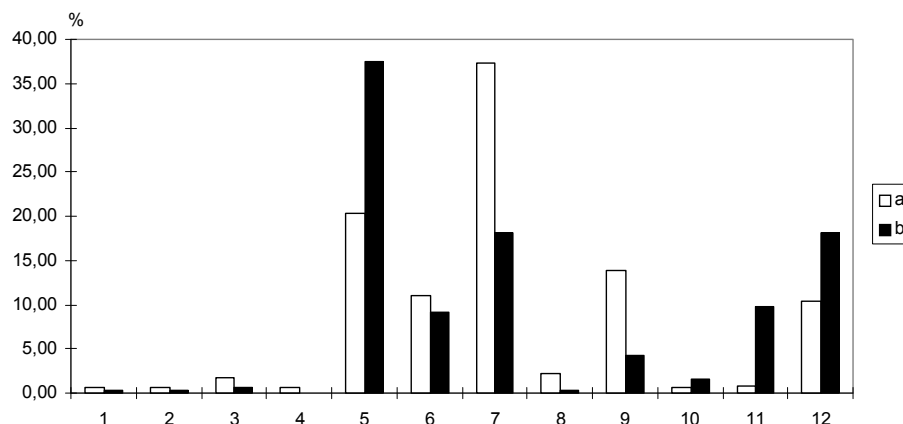
Jährliche Verteilung der Umzüge 1985–1997. – K = Anzahl der Ausziehender, Person; a = Gruppe der Migranten aus Budapest; b = Gruppe der Migranten aus anderen Teilen

statistikai adatokkal egybevetően – a 90-es évtized elején a budapestiek vették át a vezető szerepet, s a másik csoportnál jóval nagyobb számban érkeztek az elővárosokba.

A lakóhely változtatás okait vizsgálva a „Miért költözött el a korábbi lakásából?” c. kérdésre több válasz is lehetséges volt, amelyek köre meglehetősen széles skálán mozgott: a korábbi lakással, ill. lakókörnyezettel kapcsolatos elégedetlenségtől a munkahely változtatásig bezárólag. Ennek ellenére a válaszok eléggé koncentráltak. A vidékiek túlnyomó többségénél az „önálló háztartás megteremtése”, vagyis a családalapítás állt az első helyen, míg ugyanez a budapestiek esetében csak a második leggyakoribb válasz volt, ők inkább a nagyobb lakás igényétől vezérelve választották lakóhelyül az agglomerációt (8. ábra).

A két csoport lakáspiaci karrierét vizsgálva kitűnik, hogy a budapestiek körében többségben vannak azok, akik a lakáskarrier első (esetleg második) lépcsőfokán állva egy kisebb lakást hagytak ott új otthonukért cserébe, míg a vidékiek jelentős része a „szülői házból” érkezett új lakóhelyére a családalapítást követően. A budapestiek 41,5%-a panellakását cserélte fel családi-, ill. sorházra, míg a vidékiek 68,3%-a már korábban is családi házban lakott. Ez egyúttal rávilágít a fővárosi panellakótelepek egyre erősödő társadalmi eróziójára is.

A budapestiek körében a második legnagyobb csoportot az 1945 előtt épült pesti bérházakból kiköltözők alkotják, innen jött a megkérdezettek 34,4%-a, míg a családi házból érkezők aránya mindössze 15,5%. A belső városrészek bérházaiból érkezők egyértelműen a lakásprivatizáció nyújtotta kedvező lehetőségeket ragadták meg, s változtattak lakóhelyet.

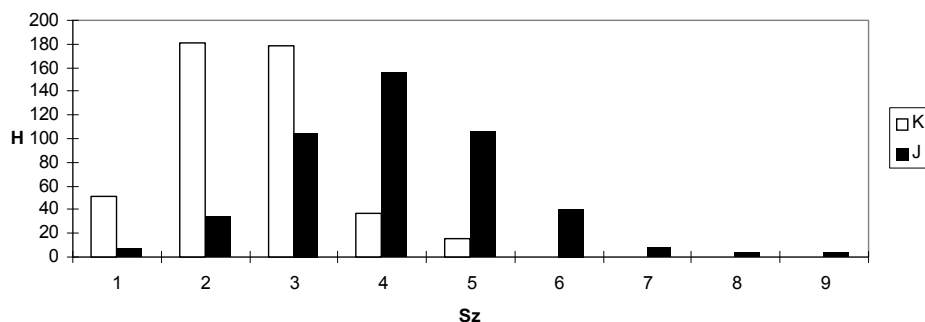
8. ábra. A lakóhely változtatás leggyakoribb okai. – 1 = korábbi házát lebontották; 2 = a tulajdonos felmondott; 3 = felújítás; 4 = emelkedő lakbér; 5 = önálló háztartás megteremtése; 6 = saját tulajdonhoz jutás; 7 = nagyobb lakás igénye; 8 = jobban felszerelt lakás igénye; 9 = környezeti problémák; 10 = távol volt a munkahely; 11 = munkahely változás; 12 = egyéb; a = budapestiek; b = vidékiek

Haupturschen der Umzüge. – 1 = Kündigung wegen Abriss; 2 = Kündigung wegen Eigenbedarf; 3 = bevorstehende Sanierungsmaßnahmen; 4 = Miete nach Sanierung zu hoch; 5 = Gründung eines eigenen Haushaltes; 6 = Streben nach Eigentum; 7 = Grösse der Wohnung unzureichend; 8 = Wohnung unzureichend ausgestattet; 9 = Umweltbedingungen (Lärm, Abgase); 10 = ungünstige Lage zum Arbeitsplatz; 11 = Arbeitsortwechsel; 12 = Sonstiges; – a = Gruppe der Migranten aus Budapest; b = Gruppe der Migranten aus anderen Teilen

Sajnos, az előző lakás tulajdonviszonyaival kapcsolatban csak áttételes információkkal rendelkezünk, hiszen a privatizált lakás jogilag már magántulajdonnak minősül, s a válaszadók többsége is ezt adta meg. Ugyanakkor az önkormányzati tulajdon képező bérlakásból kiköltözők viszonylag magas (15,5%) aránya már önmagában jelzi, hogy a korábbi tanácsi lakások bérlői és az elővárosok új családiház tulajdonosai közötti erős átfedés van. A kiköltözés okait tovább elemezve a környezeti problémák miatt az elővárosokba kiköltözők aránya a budapestiek körében szembetűnően magas (13,8%), ami a szuburbanizáció alaplogikájával vág egybe. Az elmondottakat támasztja alá a két csoport korábbi és jelenlegi lakáskörülményei között fellelhető eltérés is. A vidékiek 73,2%-ának volt előző lakása kerttel ellátva, ugyanakkor a budapestiek körében ez az arány mindössze 25,6%. A lakószobák számát vizsgálva a budapestiek esetében kitűnik, hogy az előző lakás a válaszadók nagy többségénél 2 vagy 3 szobával (ide tartozik a 2,5 és az 1+2 fél szobás lakás is) rendelkezett, ennél nagyobb lakás csak elvétve fordul elő. A kiköltözést követően ugyanakkor jellemzővé vált a 4 szoba, sőt az ennél nagyobb 5–6 szobás lakás sem ritka (9. ábra). A vidékiek körében – mivel jelentős részük már eleve családi házból érkezett – a régi és az új lakás mérete közötti eltérés kevésbé számottevő.

Lényeges kérdés, hogy miért pont az adott települést (lakónegyedet, utcát stb.) választották a családok új otthonuk színhelyéül. A budapestiek 45%-ánál a lakóhely kiválasztásánál a „kellemes lakókörnyezet” játszott vezető szerepet, míg a vidékieknél a

9. ábra. A szobák számának változása a Budapestről kiköltözők körében. – K = korábbi; J = jelenlegi lakás; H = háztartások száma; Sz = szobák száma

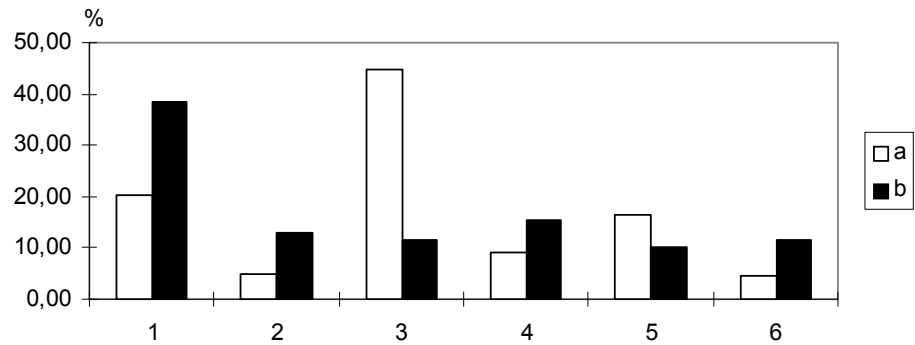
Veränderung der Wohnzimmeranzahl bei den Stadt-Umland-Wanderern. – K = frühere Wohnung; J = derzeitige Wohnung; H = Anzahl der Haushalte; Sz = Anzahl der Wohnzimmer

család közelsége volt a vezető tényező (10. ábra). Jellemző módon a munkahely közelsége, a jobb lakáskörülmények inkább a vidékiek, a kedvező telekvásárlási lehetőségek a budapestiek körében játszottak döntéshatározó szerepet.

A kérdőíves felmérés során kíváncsiak voltunk a lakosság jelenlegi, ill. korábbi lakásával, lakókörnyezetével kapcsolatos elégedettségi szintjére is. Mindezek részletesebb kiértékelésére itt most nincs lehetőségünk, ezért csak néhány érdekesebb megállapítást közlünk.

Jelenlegi lakókörnyezetét a vidékiek 45,8%-a tartja „nagyon jó”-nak, ami a budapestiek körében már 60,9%. Egy szennyezettebb, zsúfoltabb lakókörnyezetből érkezés valószínűleg rányomja bélyegét az egyén új lakókörnyezetével szembeni értékítéletére is. Legalábbis erre utal, hogy korábbi lakókörnyezetét a budapestiek 41,2%-a találta „nem megfelelő”-nek, míg ugyanez az arány a vidékiek körében csupán 13,6% volt. A központ (Budapest) elérhetőségét a jelenlegi lakóhelyről a budapestiek 10,7%-a találta „nagyon jó”-nak, a korábbi lakóhelyről ez az arány jóval magasabb (58,1%) volt. A vidékiek véleménye e tekintetben alig változott a költözés után, jelenleg 21,0%, korábban 21,9%-uk találta a Budapestre való bejutást nagyon kedvezőnek.

Részben ehhez, részben a helyi ellátás színvonalához kapcsolódik a napi bevásárlás lehetőségeinek megítélése. A vidékiek körében e tekintetben sincs jelentősebb különbség a korábbi és a jelenlegi lakóhely megítélésében, az előző lakóhelyén 39,2%-uk találta a bevásárlási lehetőségek színvonalát „nagyon jó”-nak, jelenleg 36,2%-uk van ezen a véleményen. Ezzel szemben a budapestiek 53,2%-a minősítette előző lakóhelyén a bevásárlási lehetőségeket „nagyon jó”-nak, jelenlegi lakóhelyén viszont csak 29,7%-uk van hasonló véleményen. Ezzel egy új tényezőt is megfigyelhetünk az elővárosi vándorlás menetében: az emberek a jobb lakókörnyezet, az egészséges levegő és a kert érdekében bizonyos pontig bevásárlási kényelmükről is hajlandók lemondani.

10. ábra. A jelenlegi lakóhelyre költözés leggyakoribb okai. – 1 = családi okok; 2 = munkahelyi okok; 3 = kellemes lakókörnyezet; 4 = jobb lakáskörülmények; 5 = kedvező vételi lehetőség; 6 = egyéb
a = budapestiek; b = vidékiek

Hauptursachen der Umzüge nach gegenwärtigen Wohnorten. – 1 = familiäre Gründe; 2 = berufliche Gründe; 3 = angenehme Wohnumgebung; 4 = Wohnbedingungen (Grösse und Ausstattungen); 5 = Günstiges Kaufangebot; 6 = sonstige Gründe; a = Gruppe der Migranten aus Budapest; b = Gruppe der Migranten aus anderen Teilen

A családok számára a napi életvitel szempontjából lényeges kérdés a munkahelytől való távolság, az ingázás. Általános tendencia, hogy a budapestiek, – azon belül a férfiak – jóval nagyobb arányban ingáznak, mint vidéki társaik, ill. mint a nők általában. A budapestiek körében a családfők 72,6%-a dolgozik Budapesten, a vidékiek esetében ugyanez az arány csak 48,9%. A nők jóval nagyobb arányban találnak helyben munkát, a Budapestről kivándorolt nők 57,1%-a dolgozik továbbra is a fővárosban (arányukban még így is megelőzik a vidéki férfiakat), mialatt a vidéki nők körében csupán minden harmadik (29,5%) ingázik Budapestre.

Az ingázás elengedhetetlen kelléke a személyautó. A megkérdezett háztartásoknak csupán 13,4%-a nem rendelkezik személygépkocsival, arányuk a vidékiek körében némileg magasabb (1. táblázat). Egy személyautó van a háztartások 56,8%-ának birtokában. Igazán látványos különbség a két csoport között a második, ill. harmadik autó terén mutatkozik. A budapestiek 31,2%-a rendelkezik második gépkocsival, miközben a vidékieknek csupán 19,1%-a. Harmadik autó a Budapesti háztartások 3,9%-ánál áll rendelkezésre, a vidékieknél ez az arány ugyancsak jóval alacsonyabb (1,3%).

1. táblázat. A személyautó-ellátottság alakulása és aránya a megkérdezettek körében, 1997.

Autó db/háztartás	A személyautó száma háztartásonként			
	budapestiek	%	vidékiek	%
0	50	10,78	53	17,43
1	247	53,23	189	62,17
2	145	31,25	58	19,08
3	18	3,88	4	1,32
4	4	0,86	0	0,00
<i>Összesen:</i>	<i>464</i>	<i>100,0</i>	<i>304</i>	<i>100,0</i>

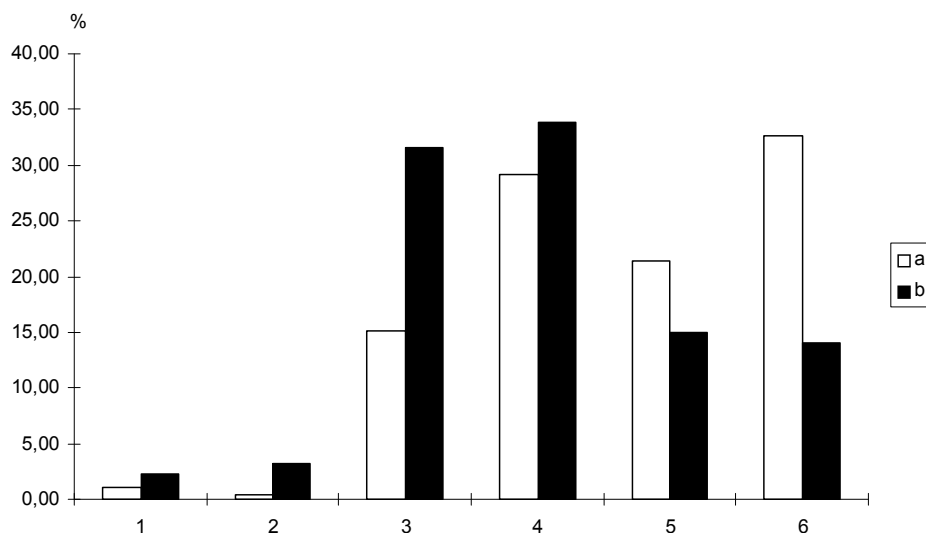
Végül kérdőíves felmérésünkben a családok demográfiai-társadalmi helyzetére is kíváncsiak voltunk. A háztartásfők kor szerinti megoszlását vizsgálva, számottevő különbségek tűnnek elő a vidékiek és budapestiek csoportja között (2. táblázat). A vidékiek fiatalabb korszerkezetét jelzi, hogy a háztartásfők 68,9%-a 45 év alatti, ugyanaz az arány a budapestiek esetében csak 62,9%. Ez utóbbiak körében az idősebb, 45–60 közötti generáció a vártnál jóval nagyobb számban van jelen, ami némileg ellentmondani látszik a nyugati városokból ismert, a „fiatal, középosztálybeli családok” szuburbani-zációjára vonatkozó elméleteknek.

2. táblázat. A háztartásfők korszerkezete a mintában

Korcsoport, év	A háztartásfők kor szerinti megoszlása			
	budapestiek		vidékiek	
	fő	%	fő	%
18–24	4	0,86	6	1,96
25–34	113	24,35	82	26,80
35–44	175	37,72	123	40,20
45–54	116	25,00	63	20,59
55–64	42	9,05	24	7,84
64–	14	3,02	8	2,61
<i>Összesen:</i>	<i>464</i>	<i>100,00</i>	<i>306</i>	<i>100,00</i>

A családfő iskolai végzettségét tekintve ugyanakkor egyértelműen kitűnik a budapestiek magasabb átlagos képzettségi szintje. Összességében a Budapesti családfők 54,1%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, míg a vidékieknek csupán 29,0%-a (11. ábra). A vidékiek körében az érettségivel (33,8%) és a szakmunkás bizonyítvánnyal (31,6%) rendelkezők alkotják a két legnagyobb csoportot, a budapestiek körében egyértelműen az egyetemet végzettek (32,7%) vannak többségben.

A háztartások jövedelmi helyzetét a havi nettó jövedelem önkéntes bevallásával mértük fel, egy 9 fokozatú skála segítségével. Mindkét csoport esetében érezhetően itt volt legnagyobb a válaszáadás megtagadása: a budapestieknél 21,8%, a vidékieknél 17,7%. Feltételezve, hogy az esetleges „torzítások” mindkét sokaságot egyformán (véltetően lefelé) módosították, a jövedelemviszonyok összehasonlításánál a következőket tapasztalhatjuk (12. ábra). A válaszáadók többsége mindkét csoportnál a középső, 4-es

11. ábra. A családfő iskolai végzettsége, ill. képzettsége a megkérdezettek körében. – 1 = szakképzetlen; 2 = betanított munkás; 3 = szakmunkás; 4 = érettségi, technikus; 5 = főiskola; 6 = egyetem; a = budapestiek; b = vidékiek

Schulung bzw. Bildung der Familienoberhäuter im Kreis der Befragten. – 1 = ohne Abschluss; 2 = Teilfacharbeiter; 3 = Facharbeiter; 4 = Abitur; 5 = Hochschule; 6 = Universität; a = Gruppe der Migranten aus Budapest; b = Gruppe der Migranten aus anderen Teilen

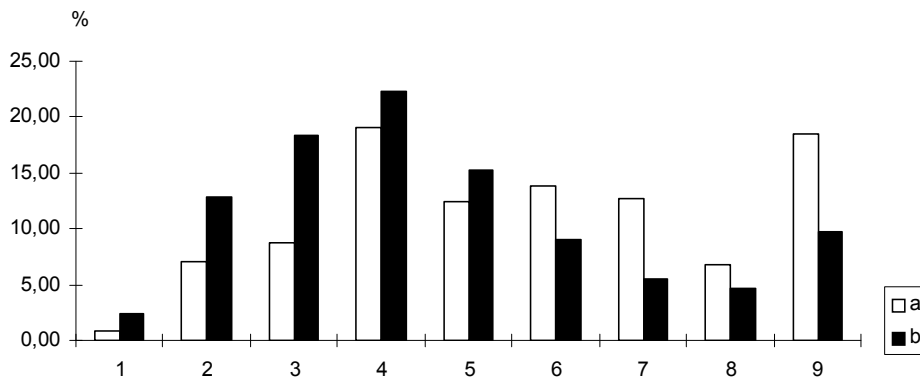
kategóriába helyezte saját magát, ami havi 50–65 ezer Ft nettó jövedelmet jelent (1997. júliusi állapot). Ez jóval az országos, sőt a budapesti átlag fölött van. Az ennél alacsonyabb jövedelmi kategóriákban a vidékiek, a magasabbakban a budapestiek vannak többségben. Kiugró a budapestiek „erőfölénye” a leggazdagabb (125 ezer Ft/hónál magasabb nettó jövedelemmel rendelkező) háztartások körében.

A szuburbanizáció hatása a helyi társadalmakra

A szuburbanizáció nemcsak az egyének élethelyzetében hoz jelentős változást, hanem tömegessé válása esetén jócskán átformálja a helyi lakóközösségeket, az egyes települések korábban kialakult társadalmi viszonyait is.

Mivel a szuburbanizáció eltérő helyi társadalmú településeken jelentkezett, ezért hatása, következménye és fogadtatása is eltérő volt. A helyi társadalmak alapvető jellemzői alapján az agglomerációs települések három fő típusba sorolhatók:

– A Buda környéki egykori német települések, ahova a németek kitelepítése után különböző csoportok települtek be. Ezekben a helyi társadalom eleve megosztott volt.

12. ábra. A megkérdezett családok megoszlása jövedelemkategóriák (1–9) szerint. – a = budapestiek; b = vidékiek

Verteilung der Befragten nach Einkommenklassen(1–9). – a = Gruppe der Migranten aus Budapest; b = Gruppe der Migranten aus anderen Teilen

– Az agglomeráció belső övezetének települései, ahol főleg az 1960-as és 1970-es években nagyon gyors volt a népességnövekedés. Ezekben egységes, összeforrott helyi társadalom még nem alakulhatott ki.

– Az agglomeráció peremterületén, vagy közlekedési szempontból „forgalmi árnyékhelyzetben” fekvő települések, ahol viharos változások nem történtek az elmúlt évtizedekben.

A szuburbanizáció felerősítette az érintett településekben a szegregációs tendenciákat. Az esetleg már korábban is meglévő, de látványosan nem jelentkező különbségek nyílttá váltak, határozottan elkülönültek a jobb és rosszabb lakóterületek. A szuburbanizáció következményeként megjelentek, vagy meg fognak jelenni a lakóparkok, pregnánsan kifejezve a társadalmi különbségeket (pl. Telki, Budajenő, Törökbálint, Biatorbágy, Piliscsaba, Veresegyház).

A hazai szuburbanizáció nem mindenben követi a klasszikus nyugati mintát, mivel itt a jólét mellett a szegénység is a szuburbán övezetbe való kiköltözésre ösztönöz. Ez azt jelenti, hogy az eredeti formájában önkéntes kiköltözés Magyarországon nem nélkülözi a kényszer jegyeit sem. Amint arról korábban már volt szó, a szegényebb rétegek elővárosokba történő kiköltözésének Budapesten nagy hagyományai vannak, a dualizmus korában és a két világháború között is ez volt a jellemző és a jelenség markáns része volt a fővárost érintő migrációnak.

A szuburbanizáció határozottan szektorális jellegű. Ez azt jelenti, hogy az agglomerációs településekre irányuló kiköltözések zöme a hozzájuk legközelebb eső fővárosi kerületekből történik.

Határozott összefüggés mutatkozik a lakásprivatizáció és a szuburbanizáció között is. Ez abban jelentkezik, hogy a főváros belső kerületeiben a piaci ár alatt megvásárolt bérlakások egy részét valamivel később az új tulajdonos már piaci áron értékesítette, s az így realizálódott extraprofitból finanszírozta kiköltözését a szuburbán öve-

zetbe. Az eltérések természetesen itt is meglehetősen nagyok: az agglomeráció egészen más részeibe lehetett kiköltözni egy budai villa vagy egy szerény csepeli lakás eladásából származó összeg segítségével (KOVÁCS K. 1999).

Jelentkezik – bár a vártnál némileg gyengébben – a fővárosból kiköltözők státus szerinti területi elkülönülése is, azaz a tehetősebbek inkább a magasabb presztízsű Buda környéki településekbe költöznek ki (Solymár, Budaörs, Budakeszi), a „kékgallérosok” aránya pedig inkább a K-i oldalon (Gyál, Vecsés, Pécel) magasabb.

A szuburbanizáció következtében az érintett települések helyi társadalma kisebb–nagyobb mértékben átalakul, társadalmi-gazdasági mutatói javulnak. Ennek néhány elemét soroljuk fel a következőkben:

- javul a korszerkezet;
- emelkedik a lakosság státusa, jóllehet, ez eddig sem volt alacsony;
- növekszik a helyi vásárlóerő;
- bővülnek az önkormányzati bevételi források.

A hagyományos lakóterületek mellett az üdülőterületek is egyre inkább szuburbán övezetté alakulnak, mivel ezek általában kellemes lakókörnyezetet biztosítanak. Ebbe a folyamatba sajátos szintet visz a nyugdíjasok kiköltözése, akik a korábban épített hétvégi házukat téliesítették, s fővárosi lakásukat végleg feladva – nem egy esetben azt a gyerekeknek, unokáknak átengedve – a szuburbán övezetben telepedtek le. Ez a jelenség elsősorban a Dunakanyarban figyelhető meg, s egyes kisebb övezetek idővel „sun-city” jellegűvé is válhatnak. Ez az átalakulás azonban nem problémamentes és esetenként konfliktusok forrása is. Néhány a gondok közül:

– Az itt élők nem mindig állandó helyi lakosok, így a fővárosban fizetik az adót, viszont rendszeresen használják a helyi infrastruktúrát.

– Gyakran nem tartják be az építési előírásokat, így a kis hétvégi házak helyett egyre inkább paloták épülnek.

Jóllehet, a szuburbanizáció fiatal jelenség a térségben, mégis egyre több településben jelentkeznek az alábbi korlátozó tényezők:

– Egyre inkább fogynak a beépíthető területek. Ennek a problémának a megoldása lehet a privatizált földek egy részének belterülethez csatolása és parcellázása. Az ilyen irányú lobbizás a spekulánsok és telekfezdőzők részéről már jelentkezik.

– A telekárak gyors emelkedésével a korábbi olcsóság egyre inkább elenyészik.

Az őslakosság és a beköltözők közötti konfliktusok általában nem jelentősek, néhány településen azonban már ma is kitapinthatók (pl. Nagykovácsi, Fót, Solymár). Az ellentét ott erős, ahol a hagyományos, részben még paraszti helyi közösségekre hirtelen rázúdult egy egészen más életvitelű, más értékrendet képviselő, tehetősebb csoport.

Az önkormányzatok és a szuburbanizáció kapcsolata eléggé felemás, így az önkormányzatok magatartása több típusba sorolható. Viszonyuk a jelenséghez lehet:

– *enyhén ellenséges*: jól jön ugyan a szuburbanizációval összefüggő többletpénz, de ehhez az örömhöz aggodás társul: túlnépesedik a település, elfogy az építési terület, hátrányba kerülnek az őslakosok (pl. Fót, Nagykovácsi, Solymár, Törökbálint, Gyál, Vecsés);

– *közömbös*: ez a leggyakoribb magatartás, az önkormányzat magánügynek tekint a beköltözést, nem akar – de nem is tud – beavatkozni;

– *enyhén támogató*: az önkormányzat parcellázással, közművesítéssel segíti a beköltözést, jó üzletnek tartja a szuburbanizáció hullámain érkező tőkét és adóbevételt (pl. Maglód, Szigethalom, Budakalász, Budakeszi, Tárnok, Zsámbék, Gyömrő);

– *erőteljesen támogató*: a helyi vezetés a település jövője szempontjából kulcskérdésnek tekint a szuburbanizációt, ezért maximálisan támogatja, serkenti a folyamatot (pl. Telki, Budajenő).

A lakosság és az önkormányzatok általában hasonlóan ítélik meg a szuburbanizációt, néhány komolyabb konfliktus azonban már kirobbant. Csobánkán pl. a lakosság egy része határozottan ellenezte az újabb parcellázásokat, az akkori polgármester viszont 600 újabb építési telket akart piacra dobni. Hasonló szituáció állította szembe az önkormányzatot és a polgárok egy részét Telki esetében is (VÁRADI M. M. 1999), s jó okunk van feltételezni, hogy ezzel még nincs vége a sorozatnak.

Pillantás a jövőbe

Jóllehet, a szuburbanizáció csak néhány éve vált jellemző folyamattá a térségben, érdemes elgondolkodni várható jövőbeni alakulásán is. Nem kétséges ugyanis, hogy a fővárosi népesség esetleges tömeges kiköltözése messzeható és szerteágazó következményekkel járna az agglomerációban és Budapesten egyaránt. Ezek közül mindenképpen kiemelésre kívánkozik az a hatás, amit a szuburbanizáció az agglomeráció területfelhasználási szerkezetében jelentene. Itt alapvetően nem is az jelenti a problémát, hogy ezen folyamat következtében jelentősen növekedne a beépített területek nagysága, hanem ennek a tényleges megvalósulása.

A szuburbanizáció eddig alapvetően spontán formában zajlott, semmiféle általános szabályozás nincs ezen a területen. Amennyiben ez továbbra is így menne, komoly a veszélye annak, hogy az agglomeráció több szektorában is új, összefüggő erősen urbanizált terek alakulnának ki. Az amerikai stílusú szuburbiák létrejötte aligha kívánatos, így bizonyos szabályozásra mindenképpen szükség lenne. Ez annál is inkább időszerű, mert egyre több önkormányzat rendezési tervében szerepel lakóparkok építése, vagy korábban zártkertként szereplő területek parcellázása és beépítése. Bizonyos szintű szabályozás nélkül a szuburbanizáció terén is kialakulhat a „közlegelők tragédiája” néven ismert csapdahelyzet, ahol az egyes önkormányzatok a település érdekeit nézve látszólag helyesen cselekednek, csak éppen a végeredmény lesz katasztrofális.

A szuburbanizáció jövőbeli sorsát jelentősen befolyásolhatja a fővárosi helyzete alakulása is. Amennyiben Budapest képes lenne vonzó lakókörnyezetet biztosítani a szuburbanizáció potenciális szereplőinek – elsősorban a viszonylag nagyszámú tehetősebb középrétegeknek –, akkor az agglomerációba történő kivándorlás bizonyosan mérséklődne. Így a fővárosi belső lakóövezetében már megkezdődött revitalizációs programok tétje nem csak az, hogy megújulnak-e és megszépülnek-e a lerobbant városrészek, hanem elsősorban az, hogy a nagyvárosi társadalom gerincét alkotó rétegeket sikerül-e benntartani a városban. A revitalizáció, ill. a tágabb értelemben vett

dzsentrifikáció eddigi eredményei elég szerények, így jelentős tempóváltásra lenne szükség az érdemi sikerek eléréséhez.

IRODALOM

- BERÉNYI, I. 1985. Conflicts in land-use in suburbia: the example of Budapest. – In: HEINRITZ, G. – LICHTENBERGER, E. (eds.): Take-off of Suburbia and the Crisis of the Central City. Stuttgart. pp. 125–133.
- BERÉNYI, I.–DÖVÉNYI, Z. 1996. Historische und aktuelle Entwicklungen des ungarischen Siedlungsnetzes – In: MAYR, A.–GRIMM, F.-D. (Hrsg.): Städte und Städtesysteme in Mittel- und Südosteuropa. Beiträge zur Regionalen Geographie, 39. Leipzig, S. 104–171.
- DARÓCZI E. 1998. Pest megye növekvő vándorlási forgalma – In: ILLÉS S.–TÓTH P. P. (szerk.): Migráció I. kötet. KSH Budapest, pp. 245–256.
- DÖVÉNYI Z.–KOK, H.–KOVÁCS Z. 1998. A szuburbanizáció, a lokális társadalom és a helyi önkormányzati politika összefüggései a budapesti agglomerációban. – In: ILLÉS S.–TÓTH P. P. (szerk.): Migráció. I. kötet. KSH Népeségutományi Kutató Intézet. Budapest. pp. 229–237.
- KOVÁCS K. 1999. Szuburbanizációs folyamatok a fővárosban és a budapesti agglomerációban – In: BARTA GY.–BELUSZKY P. (szerk.): Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban. Budapest, pp. 91–114.
- KOVÁCS, Z.–DÖVÉNYI, Z. 1998. Urbanisation and Urban Development in Hungary. – In: BASSA, L.–KERTÉSZ, Á. (eds): Windows on Hungarian Geography. Studies in Geography in Hungary 28. MTA FKI Budapest, pp. 157–173.
- LAKY D. 1927. Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig különös tekintettel a fejlődés gazdasági rúgóira – Statisztikai Közlemények 55. 2. Budapest.
- NOVOTNYNÉ PLETSCHER H. 1998. Budapest népessége és a vándormozgalom változásának főbb területi jellemzői – Területi Statisztika 1. (38). 2. pp. 126–143.
- THIRRING G. 1925. Budapest félszázados fejlődése, 1873–1923 – Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei, Nr. 53. Budapest.
- THIRRING G. é.n. Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben – Statisztikai Közlemények 70. 2. Budapest.
- THIRRING L. é.n. Nagy-Budapest népessége – Statisztikai Közlemények 78. 1. Budapest.
- VÁRADI M. M. 1999. Hová megyünk lakni? Szuburbanizációs minták és konfliktusok a budapesti agglomeráció budai oldalán. Esettanulmány – In: BARTA GY.–BELUSZKY P. (szerk.): Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban. Budapest, pp. 115–129.

SOZIALRÄUMLICHE MERKMALEN DER WOHNSUBURBANISIERUNG IM VERDICHTUNGSRAUM BUDAPEST

von Z. Dövényi und Z. Kovács

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im Gegensatz zu den anderen Transformationsländern waren in Ungarn, speziell in der Budapest Region, bereits vor der politischen Wende sporadische Ansätze einer „klassischen“ Wohnsub-

urbanisierung erkennbar. Generell dominierten jedoch auch hier infolge der staatlichen Wirtschafts- und Wohnungsbaupolitik Urbanisierungsprozesse.

Nach der Wende veränderte sich die frühere Situation grundsätzlich. Dekonzentrationsprozesse – vor allem in Form einer ausgeprägten Stadt-Umland-Wanderung – traten in den Vordergrund. Die Wohnsuburbanisierung ist gegenwärtig in allen großstädtischen Räumen Ungarns, sogar im Umland einiger kleinerer Städte zu beobachten. Die Dimension und Intensität dieses Prozesses ist regional sehr differenziert, besonders tritt der hauptstädtische Verdichtungsraum hervor. So verminderte sich die Bevölkerungsanzahl von Budapest (1990: 2 Mio. Einwohner) von 1990–1996 um 130.000 Personen, ca. 40 Prozent davon infolge der Wohnsuburbanisierung. Nicht alle Gemeinden des Verdichtungsraumes konnten davon gleichermaßen profitieren. Ein Teil der Ortschaften wurde aufgewertet, andere hingegen nur in kleinerem Maße oder überhaupt nicht. Es entstand eine deutliche räumliche Differenzierung innerhalb der suburbanen Zone: während die Wohnsuburbanisierung in westlichen und nördlichen Teilen (Hügelland) sehr prägnant ist, tritt sie im südöstlichen Gebiet (Flachland) nur sporadisch auf.

Ein wesentliches Merkmal der Wohnsuburbanisierung in Ungarn ist die soziale Differenzierung der Stadt-Umland-Wanderer. Einerseits sind es klassische Suburbaniten wie im westlichen Europa: Laut einer Bewohnerbefragung in mehreren Vororten von Budapest war der Anteil der Hochschulabsolventen 44,1% – 86,6% dieser Haushalte hatte einen Personenwagen, ein Drittel sogar zwei. Andererseits ziehen aus den Städten auch ärmere Leute ins Umland, da sie die wachsenden Kosten des städtischen Lebens nicht länger bezahlen können: sie siedeln in weniger attraktiven Gemeinden der suburbanen Zone.

Übersetzt von Z. DÖVÉNYI

Veress M. 1998. Általános természeti földrajz. C. könyvről Savaria, Szombathely 478 p.

Nehéz munkára vállalkozott a VERESS Márton, amikor általános természetföldrajzi előadást könyvbe foglalta, elsősorban a főiskolai hallgatók számára. Belelapozva a vaskos műbe, először is a gazdag illusztrációs anyag, a használatot segítő név és tárgymutató, valamint a jó tagolás a szembetűnő.

Az általános természeti földrajz, mint önálló tudomány nem létezik, hanem összegyűjt számos a természetföldrajz tárgykörébe tartozó tudományt. Épp ezért nagyon méltánylandó a szerző könyvének mértéktartásra intő alcíme: „Fejezetek az általános természeti földrajzból”. A természetföldrajznak nagyon sok „világa”, olvasata van, nagyon sokan találunk benne feladatot. Ebben a munkában egy olyan válogatást kapunk, amely főként a klasszikus tárgyalásmódba sorolható természetföldrajzi ismereteket tartalmaz. Úgy vélem nagyon jellemző, hogy milyen nagy fejezetekre terjed ki a válogatás. Nos a mű fele (240 oldal) a belső erők földrajzával kapcsolatos kérdésköröket érint. Ezek fontos információk, de úgy érzem, hogy igazán csak a 2.2 és a 3. fejezet (Folyamatok és jelenségek a litoszférában, ill. Kéregtípusok) sikerült igazán földrajzosra. A többi általános földtani ismereteket nyújt (pl. Litoszféra elmozdulásai, A litoszféra fejlődésének elméletei). Sokan ezeket a kérdéseket is a természetföldrajzba és nem az általános földtanba vélik illeszthetőnek. Azt gondolom, hogy akkor járunk el helyesen, ha azt elemezzük, hogy a kérdéskör milyen nézőpontú, célú feldolgozásával találkozunk. Ha a cél természetföldrajzi, akkor méltán tekinthetjük ezen fejezetrészeket is a természetföldrajz tankönyvbe illőnek.